

розв'язання / С. Римаренко // Відродження. – К., 1995. – №3. – С. 3-6. 7. Про Положення про Раду з питань етнонаціональної політики: Указ Президента України від 18.07.2006 р. № 625/2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/4734.html>. 8. Проблеми законодавчого врегулювання етнонаціональної політики в Україні. Основні критерії майбутніх законів: (круглий стіл Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, 20.05.2010р.) [Електронний ресурс] / В.Таран. – Режим доступу: <http://www.kompravlud.rada.gov.ua>.

УДК: 94(=512.19):323(477)J008

Оксана Щерба

Академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ

© Щерба О., 2011

Проаналізовано політику Української держави щодо відродження національної культури, захисту прав і свобод кримськотатарського населення України. Проаналізовано стан культурно-освітнього розвитку кримськотатарської спільноти в Україні. Визначено завдання культурно-освітньої політики України щодо досягнення міжетнічної гармонії та етнокультурної рівноваги в Криму. Запропоновано вирішувати етнокультурні проблеми Криму в межах мультикультуралізму, поважного і позитивного ставлення до різних етнокультурних груп і добровільної орієнтації соціальних інститутів суспільства на їх потреби.

Ключові слова: кримськотатарська спільнота, культурно-освітня політика, мовно-етнічна ідентифікація, мультикультуралізм.

Oksana Shcherba

CULTURAL AND EDUCATIONAL CONSTITUENT OF CRIMEAN TATARS COMMUNITY ACTIVITY IN UKRAINE

The policy of the Ukrainian state in relation to the revival of national culture, defence of rights and freedoms of Crimean tatars population is analysed. Cultural and educational development of Crimean tatars community status in Ukraine is analysed. Task of cultural and educational policy of Ukraine in relation to achievement of interethnic harmony and ethnic-cultural equilibrium in Crimea is shown. To settle the ethnic-cultural problems of Crimea within the limits of multiculturalism, worthy and positive attitude toward different ethnic-cultural groups and voluntarily orientation of social institutes of society on their necessities.

Keywords: Crimean tatars community, cultural and educational policy, lingually-ethnic authentication, multiculturalism.

Крим – унікальний регіон України, в якому історично переплелися кілька етнокультурних потоків, провідними серед яких є український, кримськотатарський та російський. Своїм історичним розвитком, етнічною мозаїкою, культурними нашаруваннями Крим вирізняється серед інших адміністративно-територіальних одиниць України як унікальний регіон, своєрідна контактна зона, місце зустрічі різних цивілізацій, в якому історично переплелися кілька етнокультурних потоків.

“Поновлення” Кримської автономії, формування та розвиток її політичного спектра, роздмухування етнічної та соціальної нестабільності на півострові висунули перед Верховною Радою, Президентом та урядом України низку гострих проблем етнополітичного і культурно-освітнього характеру. Це насамперед проблеми, пов’язані з поверненням та облаштуванням депортованих народів, інтеграцією їх у суспільство України, реформуванням системи освіти з метою повнішого задоволення культурно-освітніх потреб етносів, які становлять меншість населення автономії, насамперед українців та кримських татар. Вимогою часу стало приведення мережі освітніх установ регіону у відповідність до її етнічного складу, включення культурно-освітніх процесів автономії в загальну орбіту етнокультурного життя України.

В умовах демократизації суспільства зростає роль громадських організацій, представницьких структур, органів самоврядування етнічних груп у процесі становлення правового поля, руху за право на вільний розвиток національних культур.

Проблеми культурно-освітнього життя етносів Криму регулярно стають предметом обговорення на науково-практичних конференціях, на яких триває пошук оптимального вирішення ситуацій, відпрацювання пропозицій до влади. Зокрема, у доповідях, виголошених на конференції “Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу)”, гостро ставилося питання реального забезпечення права кримських татар на отримання освіти рідною мовою. Вагомі доповіді були виголошені 3–5 жовтня 2002 року на міжнародному форумі “Місцеві культури Криму і їхня роль у майбутньому України”, ініційованому та організаційно підтриманому Британською Радою в Україні. У меморандумі, який схвалив Форум, серед інших рекомендацій прозвучали пропозиції провести парламентські слухання Верховної Ради АРК і День Уряду про стан освіти, культури та науки, розглянути ініціативу Меджлісу кримськотатарського народу про надання кримськотатарській мові статусу державної мови АРК, низку пропозицій стосовно організації системи освіти. Актуальні пропозиції щодо задоволення культурно-освітніх проблем висловила Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство” (травень 2004 р.). Резолюція конференції рекомендувала органам державного управління план заходів щодо комплексного вирішення проблеми.

З огляду на актуальність досліджуваної проблеми автор, поставила **за мету** проаналізувати політику Української держави щодо відродження національних культур, захисту прав і свобод громадян, незалежно від їх етнічного походження. Визначити завдання культурно-освітньої політики України щодо досягнення міжетнічної гармонії та етнокультурної рівноваги в Криму.

Сучасну культурно-освітню ситуацію в Криму визначають кілька чинників. По-перше, специфічні етнокультурні явища, ідеологічні стереотипи, успадковані від радянської системи. Як відомо, культурна політика КПРС характеризувалася тотальним ідеологічним пресом, під яким перебували освітньо-культурні установи, діячі культури, творчі колективи і спілки, примусовою культурною радянізацією та інтернаціоналізацією неросійського населення, в умовах якої відбувалося витіснення з обігу рідної мови, заміна її російською, суцільна русифікація суспільно-політичного і громадського життя.

В період вимушеного перебування поза Кримом частина кримських татар зазнала впливу насильницької культурної асиміляції (русифікації). Паралельно відбувалася атеїзація молодого покоління, що вело до забуття національних традицій, батьківської мови. Подібні процеси були характерні і для української нації та представників інших етносів, окрім російського, в Криму. Власне систему духовних цінностей, культурних орієнтацій, саму мережу освітньо-культурних закладів Крим отримав у спадок від СРСР.

По-друге, помітний вплив на культурно-освітній розвиток Криму справило відновлення державної незалежності України і надання йому автономії. Вже в перші роки незалежності, проросійські сили стали роздмухувати протистояння між автономією і центром з метою свідомо консервувати зросійщену радянську систему культури і освіти. По-третє, новим чинником культурного і духовного життя Криму стало масове повернення татар та інших репресованих етносів на свою історичну батьківщину і зміна етнічного складу населення півострова.

Позитивний суспільний резонанс викликало зняття обмежень щодо місць проживання кримських татар після їх повернення в Крим. На етнокультурних процесах негативно відбилася те, що репатріація відбувалася здебільшого стихійно, шляхом самозахоплення земельних ділянок, в результаті чого виникло близько 300 нових селищ та мікрорайонів, без відповідної культурно-освітньої інфраструктури. Сьогодні кримські татари проживають в 9 містах та 14 районах АРК. Найчисельніші їх групи в Сімферопольському, Білогорському, Бахчисарайському, Джанкойському, Красногвардійському та Ленінському районах, в містах Сімферополі та Севастополі. На нашу думку, облаштування кримських татар з нуля викликало своєрідну кризу в забезпеченні їх освітою загалом, задоволення культурних потреб, оскільки на новому необжитому місці фактично не було шкіл і клубно-бібліотечних установ, усі питання культурно-освітнього життя доводилося вирішувати з початку. Так, у 1999 р. у 206 місцях компактного проживання кримських татар не було шкіл, дитячих садків і бібліотек, де б функціонувала їхня рідна мова.

У січні 2002 р. Кабінет Міністрів України затвердив Програму адаптації та інтеграції в українське суспільство депортованих кримських татар, а також осіб інших національностей, відродження і розвитку їх культури та освіти. Програма передбачала низку заходів на період 2002–2005 рр. На прискорене вирішення етнополітичних та етнокультурних проблем була спрямована Концепція державної етнополітики України, розроблена Держкомнацом, однак і досі не схвалена у Верховній Раді України.

Одним з домінуючих чинників культурно-освітнього розвитку сучасного Криму є мовно-етнічна ідентифікація громадян. В результаті повернення кримських татар на батьківщину порівняно з останнім радянським переписом 1989 року, частка етнічних росіян в АРК зменшилася більш як на 7 %, а кримських татар – зросла у 6,4 раза. Кримськотатарська мова є рідною для 11,5 % мешканців автономії, українська – для 10 % кримців. При цьому російську мову визначають рідною лише 6 % кримських татар. Мову свого етносу назвали рідною 93 % кримських татар і трохи менше 40 % – кримців-українців [7, с. 4].

Станом на січень 1996 р. 176 тис. кримських татар не мали українського громадянства і фактично були позбавлені можливості брати легальну участь у громадському і культурному житті півострова [1, с. 63]. Після підписання угоди з Узбекистаном про спрощену процедуру виходу кримських татар з його громадянства, вже на серпень 1999 р. з понад 61 тисячі татар – громадян Узбекистану і водночас мешканців Криму 58 % скористалися пільговою можливістю стати громадянами України. Набуття громадянства України дозволило кримським татарам перенести питання національної освіти і задоволення культурних запитів у практичну площину.

Конституція України заклала правову базу для міжнаціонального порозуміння та злагоди в АРК, розвитку його культури і духовності. Вона дала поштовх для завершення конституційного процесу в самій автономії. Реалізована в ст. 10 Конституції Криму (21 жовтня 1998 р.) формула єдиної загальнодержавної мови, за одночасного надання російській мові як мові більшості населення статусу мови міжнаціонального спілкування, викликала невдоволення Меджлісу [3, с. 107]. Дійсно, порівняно з викладеною в проєктах рівноправ'я трьох мов, формула реалізована Конституцією, применшує значення мови кримських татар до рівня мови меншості, мови, що потребує опіки. Ст. 11–13 залишили кримськотатарську мову поза судочинством, нотаріальною справою, діловодством, виробництвом, закладами зв'язку, сфери обслуговування тощо.

Реалізація національно-культурних програм ускладнюється обмеженістю коштів, деякими об'єктивними чинниками, що стримують поширення національного друкованого слова та школи з рідною мовою викладання. Цим пояснюється лише часткове задоволення культурно-освітніх та інформаційних потреб етнічних громад Криму. Особливого значення надається школі та пресі рідною мовою у процесі відродження етнічної свідомості, вихованні патріотизму та поваги до представників інших етносів [4; 3].

Непроста ситуація і з організацією навчання дітей рідною мовою. Кримські татари, завдяки компактному проживанню і високій національній самосвідомості, досить широко використовують право засновувати національні класи в школах. Складніше – з відкриттям шкіл з кримськотатарською мовою викладання. З 39143 учнів кримськотатарської національності рідною мовою

навчалися тільки 3830 дітей, або трохи більше 9 % [2, с. 28]. Статистика засвідчує щорічний приріст учнів, які навчаються кримськотатарською мовою.

Для відстоювання інтересів національної школи кримських татар, її організації та розвитку було створено Асоціацію кримськотатарських працівників освіти “Мааріфчі” (“Просвітитель”). Асоціація “Мааріфчі” є громадською організацією, яка об’єднує у своїх лавах представників освіти, діячів науки і культури, студентство. Вона разом з Міносвіти Криму докладає багато зусиль для становлення системи освіти кримськотатарською мовою, координує цю справу. Державну опіку розвитку кримськотатарського шкільництва по-різному оцінюють в суспільстві. Деякі дослідники ставлять під сумнів корисність патерналістського ставлення Української держави до кримських татар, підігрування їм, що мовляв, може викликати відчуження від цього народу інших етнічних спільнот Криму [6, с. 45].

Середня освіта автономії задихається від браку підручників, навчальних посібників, художньої літератури рідною мовою. За фінансової підтримки Програми “Інтеграція в українське суспільство кримськотатарського народу, вірмен, болгар, греків, німців, які зазнали депортації” Міжнародного Фонду “Відродження” у 2001 р. було видано посібник для вчителів початкових класів і вихователів дитячих садків під назвою “Веселяться діти” (автор-укладач – С. Харахади) та “Збірник творів для 5–11 класів” (укладачі – А. Яяєва, Н. Сейдаметова, Е. Ганієва, Л. Нафесєва). Усього за роки незалежності України кримськотатарською мовою видано понад 70 підручників, навчальних посібників та книг художньої літератури. Створено спеціалізоване видавництво навчально-педагогічної літератури – Кримучпедгіз, відкрито кримськотатарську бібліотеку ім. Ісмаїла Гаспринського.

Аналіз становища освітньої галузі засвідчує, що проблеми середньої і вищої освіти, підготовки кадрів для національних шкіл настільки гострі і важливі, що мають стати першочерговим завданням державної етнополітики. Очевидно, що потрібні квоти для вступу кримськотатарських дітей у вищі навчальні заклади України, зокрема, на ті спеціальності, яких не мають кримські ВНЗ.

До концептуальних аспектів розвитку освіти в АРК належить ознайомлення учнів некримськотатарських шкіл і класів з історією та етнографічною специфікою кримських татар, як народу, який має давні історичні традиції та особливості свого етногенезу. Поглиблене пізнання етносами один одного сприятиме досягненню соціокультурної та міжетнічної цілісності мешканців Криму і України загалом.

Поступово змінюються програми і обсяг мовлення в телерадіокомпанії “Крим”: з’явилися програми кримськотатарською та іншими мовами національних груп. Щодня в ефір виходить передача однієї з національних редакцій: кримськотатарської, болгарської, вірменської, грецької чи німецької. Із загальної кількості ефірного часу на передачі для кримських татар припадає 27 %.

Повернення репатріантів позитивно вплинуло і на розвиток музейної справи в Криму. Так, у 1991 р. в Кримському краєзнавчому музеї відкрився відділ етнографії і побуту народів Криму. Згодом на його основі був створений етнографічний музей народів Криму, де сьогодні працюють кримськотатарський і караїмо-кримчаський сектори. З 1991 р. в Алушці функціонує Музей льотчика-випробувача, двічі Героя Радянського Союзу Амет-Хана Султана, у Сімферополі – Музей образотворчого мистецтва кримських татар. Позитивом можна вважати і те, що за розпорядженням Міністерства культури Криму при Бахчисарайському державному історико-культурному заповіднику відкрито Музей історії і культури кримських татар, а в Євпаторійському краєзнавчому музеї – відділ етнографії.

Окремої уваги заслуговує робота щодо повернення історичної топоніміки на півострові. На думку багатьох учених, повернення історичних назв є не лише практичною вимогою часу, воно може додатково залучити численних туристів до огляду багатомістової історії півострова, а головне – є моральним обов’язком перед кримськотатарським народом, дією, яка спрямована на майбутнє Криму. У цьому ключі особливої актуальності набуває охорона пам’яток культури, їх догляду. За даними М. Рудька, в АРК налічується близько 10 тис. пам’яток історії і культури [8].

Велику роль у реалізації програм збереження та відродження національних культур в АРК відіграють національно-культурні товариства, земляцтва та просвітницькі центри.

Стан задоволення культурно-освітніх потреб етнічних груп автономії характеризують результати численних соціологічних опитувань. Так, опитування кримських татар у місцях компактного проживання (у м. Сімферополі, Старокримському та Бахчисарайському районах АРК), проведене у серпні 2000 р. кафедрою психології Таврійського університету, засвідчило, що 77,8 % респондентів (понад три четверті), що взяли участь в опитуванні, вважають найкращою школою для своїх дітей та онуків ту, де поєднуються звичайна світська і релігійна освіта. Кримськотатарську школу без вивчення основ ісламу хотіли б бачити тільки 4,8 % опитаних [4, с. 87].

Варто також виокремити вагу різноманітної допомоги іноземних держав у вирішенні культурно-освітніх проблем етнічних груп Криму. Таку допомогу вже частково надали уряди Німеччини та Туреччини. Зокрема, з участю Туреччини в АРК споруджуються два ліцеї на 200 дітей, запроваджено багато освітніх програм, багато кримських татар навчається у цій країні.

З відновленням державної незалежності України розгорнулося національне і культурно-освітнє відродження усіх етносів АРК, насамперед з-поміж раніше депортованих. Набутий досвід актуалізує багато невіршених питань культурно-освітньої політики, зокрема, досягнення міжетнічної гармонії та етнокультурної рівноваги на півострові, забезпечення реального права представників українського етносу на освіту рідною мовою, власне саме поширення української мови як державної в кримському соціумі, створення умов депортованим і малим етнічним групам на вільний національний та культурно-освітній розвиток тощо. Політика Української держави щодо повернення та облаштування депортованих народів, відродження національних культур, захист прав і свобод громадян, незалежно від їхнього етнічного походження, допомагає подолати залишки міжнаціональних конфліктів, неприязні, запобігає виникненню нової напруги, утворює взаєморозуміння, взаємоповагу, злагоду на півострові, адже від стабільності етнополітичних відносин у цьому регіоні значною мірою залежить стабільність та мир в Україні.

Подальше вирішення етнокультурних проблем Криму повинно проходити в межах єдиної “ідеології” державної політики – мультикультуралізму, поважного і позитивного ставлення до різних етнокультурних груп і добровільної орієнтації соціальних інститутів суспільства на їхні потреби. Враховуючи Гаазькі рекомендації Фонду національних меншин, який існує при Верховному комісарі ООН із справ національних меншин, щодо основних принципів етнополітики слід враховувати, що без викладання державної мови, без знання державної мови інтеграція жодної етнічної групи в українське суспільство не відбудеться. Вільне володіння кримчанами українською та рідною мовами, повага до українського етносу як титульної нації держави, допоможуть представникам інших етнічних груп Криму розвивати власну культуру, збільшувати свій внесок у культурний розвиток української політичної нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдурешитов Н. Пропозиція про відновлення громадянства України репатріантам / Н. Абдурешитов // *Права людини в Україні*. – К., 1996. – Вип. 17. – С. 61–67.
2. Горобей Т.І. Освіта кримських татар: шляхи подолання труднощів / Т.І. Горобей // *Відродження*. – 2000. – № 1. – С. 27–30.
3. Калиновський Ю. Кримські татари: переплетіння етнічного з соціальним / Ю. Калиновський // *Віче*. – 1999. – № 11. – С. 100–114.
4. Корюшко М.І. Іслам у системі чинників національної інтеграції кримськотатарського народу / М.І. Корюшко // *Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років*. – К., 2002. – 302 с.
5. Круглий стіл під егідою ОБСЄ // *Голос України*. – 1995. – 26 вересня. – С. 4–5.
6. Міжнародна конференція “Міжрегіональний діалог в Європі: 2001 рік і на перспективу” [аналітичний звіт]. – К., 2001. – С. 40 – 45.
7. Притула В. В Україні побільшало українців. І на п'ять відсотків поменшало росіян / В. Притула // *Хрещатик*. – 2003. – № 20. – 12 лютого. – С. 4–13.
8. Рудько М. У фарватері державної етнополітики / М. Рудько // *Літературна Україна*. – 1999. – 23 грудня. – С. 5–6.
9. Юбилей Крымского театра кукол // *Крымское информационное агентство*. – *Театральные новости за 26 сентября 2000 г.*